

Värmansö

Natur

Värmansö är en ö helt danad av den riktning inlandsisen drog sig tillbaka i, dvs sydost-nordväst. Med formen av ett barns slitna hängselbyxa ligger ön där, prydligt utlagd i gattet mellan Långö och fastlandet. Byxsidorna är raka och i Långösundet får man nästan känslan av att färdas i en kanal; stränderna är raka och jämna som formade med spade och spett. De båda byxbenen skyddar ett djupt och smalt glo, som delar den södra delen av ön i två nästan lika stora delar. Värmansös norra spets är mer söndertrasad; här fladdrar hängslen och hängslestroppar lite som de vill i vinden.

Liksom mest överallt i grannskapet domineras även landskapet på Värmansö av kala gråbergsknallar, somliga flata och helt kala eller lavtäckta hällar, andra lägre, mer söndertrasade och bevuxna med den allestädes närvarande barrskogen. Och barrskog betyder mest överallt på Värmansö torr hällmarksskog med tall, vitmossa och lingonris. Svepande gran med friskt blåbärsris i undervegetationen finns bara i lägre lite fuktigare lägen. I sydväst reser sig berget brant och abrupt ur havet, i sydost och öster sjunker landet försiktigt ner mot sjön.

Historik

Förhistoria

Värmansö är en ganska låg ö; 15 meter över dagens vattenyta som mest. Först under bronsålder hade öns hjässa stuckit över vattenytan. Under långliga tider inte mer än ett antal kobbar och skär i ett oändligt förhistoriskt hav. Ön saknar helt kända förhistoriska lämningar.

Namn

På sjökortet utgivet 1838 är ön namn skrivet Wargmansö. Detta namn förkommer i även i andra och senare källor. Vanligtvis innebär ortnamn med ledet varg att platsen varit känd för vargförekomst. Att vargar -precis som rävar- raskar över vinteris är ju ett känt fenomen. Vill det sig illa, blir vargen fast på ön, när isen plötsligt en vårdag går upp. Namnet ger oss alltså inga som helst ledtrådar vad gäller bosättningshistorien. På ett ännu äldre sjökort, utgivet 1797, kallas ön för Herrmans. Slutledet ö har kartografen glömt bort.

Bosättning

Värmansö utgör inte en egen jordregisterenhet. Ön har liksom flertalet öar runt om varit en del av Horsö beteslag, men ägomässigt hört till lotshemmanet Torrö, Östra Eds socken (nu Östergötlands län) vilket också nästgrannön Trässö gjort. Vanligtvis nyttjades avlägsna utöar till extensivt bete eller möjligtvis till slätter. Torrö var ett av de viktigaste och största lotshemmanen i norra skärgården, men förblev oskiftad och sämjebrukades till långt in på 1900-talet. Därför har inga kartor inför skiften eller hemmansklyvning upprättas för ön. Inte heller storskiftes kartan för Horsö från 1815 redovisar Värmansö, trots att det i handlingarna till denna förrättning finns ett tillägg: ”Holmar som utan styrkt åtkomst och äganderätt begagnas till Torrö

93. Wermansö, inom Horsö ägovälde

94. Trässö”

Inte heller i eller på laga skifteskartan för Horsö från 1864 omfattar Värmansö. Ön omnämns överhuvud taget inte. På sjökortet utgivet 1838, finns inga som helst symboler för vare sig bebyggelse eller åkerbruk på ön.

Enda sättet för lotsen på Torrö att nyttja utöarna längst i söder var till extensivt bete, med djur som klarade sig långa tider utan tillsyn. Får och getter troligen. Men mer lönsamt var nog att låta Horsöbönderna arrendera utön. Mer lönsamt ändå var det kanske att arrendera ut Värmansö som lägenhet. Det ligger nära till hands att gissa på en lotsson som inte kunde eller ville gå i sin fars fotspår. Bortsett från lotstillhörigheten är bosättningshistorien på Värmansö i mångt och mycket lik den för andra utöar. Magra och eländiga användes de till extensivt bete. När befolkningstrycket blev för stort under främst 1800-talets andra hälft, koloniserades de magra betesholmarna och bruket av dem intensifierades för att genom en kombination av jordbruk, fiske och allt annat tänkbart kunna ge en familj sin försörjning. Sådant var dock inte gjort i en handvändning.

Exakt när de första bopålarne slogs ner på Värmansö vet vi inte ännu. Sjøkortet från 1838 indikerar att det inte skedde före 1840. På generalstabskartan 1873-83 finns bebyggelse markerad på ön. Omkring seklets mitt, kanske närmre mitten än de senare decennierna, är en kvalificerad gissning.

Ett litet bostadshus om rum och kök byggdes på en torr bergklack i slänten invid det stora glot på södra delen av ön. Huset vänder på gammaldags och försynt vis ena gaveln mot sjön. Placeringen i terrängen pekar på ett uppförande närmre seklets mitt än dess slut. Hela huset andas exteriört också en viss ålderdomlighet. Det kan mycket väl vara uppfört omkring 1800-talets mitt, men det kan ju också vara ett gammalt hus som flyttats hit senare. Lite längre upp i backen, bakom bostadshuset, förlades ladugården med plats för en eller två kor. Troligen som en eftergift för ladugårdens placering, togs en köksdörr på huset baksida upp för att ha plan och nära väg till ladugårdssysslorna. Vanligtvis finns bara en dörr på så små stugor som den på Värmansö. Skulle man gå ”framvägen” till ladugården var dörren från köket ut i förstugan en extra dörr att öppna, så en trappa ner till fasta marken, därefter runt husknuten och uppför flera branta bergknallar. En ishal vinterdag när mjölken började tryta och var det viktigare än någonsin att inte halka och spilla ut de dyrbara dropparna. Likväl finns vid husets södra gavel en trappa med flera steg inhuggna direkt i berget.

Närmast bostadshuset planterades fruktträd och anlades kålgård och potatisland som måste skyddas från de betande djuren. Hela ”gårdsplanen” är omgärdad av en kraftig stenmur, byggd förstås av rójningssten från jorden innanför, för att hindra de betande djuren från att komma in.

Det bete som tidigare bedrivit på ön hade säkerligen inte föregåtts av några mer omfattande rójningar. Det gamla bondesamhällets alla djur var vana och duktiga på att klättra i berg, eftersom de släpptes fritt på öarna. För att kunna skörda hö och annan gröda måste markytor stenröjas. För att skydda odlingarna från betande kreatur, lades den röjda stenen i murar runt om. Strax norr om bebyggelsen finns en stenröjd yta omgärdad av en vällagd stenmur. Om detta varit åker eller potatisland är osäkert. På den ekonomiska kartan från 1945 finns ingen öppen odlingsmark redovisad på Vårsö.

Fiske

Gloet var och är en ypperlig naturhamn; tillräckligt djup och genom de långa ”byxbenen” skyddad av all vind utom sydlig. En liten vik strax öster om det stora gloet blev dock daglighammen med brygga och sjöbod. Strax intill finns här en klipphäll, tillräckligt stor och slät för att bilda golv i ett bredslä. Den första fiskestatistik i vårt land upprättades 1880 och enligt den fanns på Vargmansö en fiskare med sammantaget 48 skötar. Basen i fisket var sålunda strömming. Inga uppgifter om ålfiske eller ålfiskeredskap på ön finns i statistiken.

Friköp

I den lagfart som fanns till lotshemmanet Torrö, var inskrivet att lotshemmet inte fick avsöndras eller klyvas. Anledningen härtill var den lotsplikt som automatiskt följde med innehav av -eller del av- ett lotshemman. Först 1932 upphörde denna synnerligen ålderdomliga regel att gälla. Värmansö hade då sedan ”flera mansåldrar” varit utarrenderad, eftersom avståndet mellan stamfastigheten och ön var för stort för allt annat bruk än ett mycket extensivt bete.

1951 avstyckas Värmansö från stamfastigheten Torrö. Till den avstyckade ön följde ovanligt nog de närmast liggande fiskevattnen, som av lantmätaren ansågs vara av mindre god beskaffenhet och mest ge gädda och abborre till husbehov. Icke desto mindre anser han öns läge i förhållande till fiske vara bra lokaliserat. Några rader längre ner i handlingen utlåter han sig också över den magra jorden på ön. Av öns totala areal på 19 hektar var 0,18 åker och 0,92 äng. ”Jorden utgörs bortsett från en obetydlig kjusa så gott som helt av ytterst bergig impedimentartad skogsmark beväxt med typisk skärgårdsskog, dvs av ringa värde.” Den till avstyckningshandlingarna hörande nyupprättade kartan redovisar två små åkergården; ett mellan huset och sjön och ett norr om ladugården. Övriga röjda ytor norr och nordväst därom är vid samma tid äng. Två magra binärningar måste tillsammans utgöra försörjningsbas; jordbruket som bas i självhushållet och fisket som den enda möjligheten att införskaffa reda pengar.

Omkring 1950 hade en ladugård med plats en ko nyuppförts. Denna byggnation vittnar om en framtidstro, en självklar övertygelse om att skärgårdslivet även framledes skulle vara baserat på självhushåll i ett ytterst småskaligt näringsliv. Detsamma gäller bostadshuset, som 1951 ansågs vara i dåligt skick, men den blivande hemmansägaren avsåg att rusta upp det. Den gamle arrendatorn, som vill

ta steget till hemmansägare, intygade också att hans son har visat intresse för att ta över gården och driva den vidare.

Värmansö utgör urtypen för den typ av skärgårdsjordbruk som tidigt övergavs pga den lilla försörjningsskalan och därmed utsattheten och svårigheten att försörja en stor familj. Fortfarande under 1950-talet bodde det barn i stugan och alla verksamheter var i full gång - och tron på framtiden var uppenbarligen mycket stor. I det tidiga 1960-talets fiskestatistik finns inga uppgifter från Värmansö. Troligen har bosättningen övergivits för åretruntbruk.

Bebyggelsen

Den äldre bebyggelsen på Värmansö kan översiktligt karaktäriseras som ett typiskt skärgårdstorp eller lägenhet från omkring 1800-talets mitt. Bostadshuset, en enkelstuga, är låg och rödstruken. Dess exteriör är mycket oförändrad sedan i alla fall 1800-talets andra hälft. Huset är försiktigt insmuget i den svaga slänten ner mot sjön, men också rådligt placerad i lä för de värsta nordanvindarna. Den befintliga ladugården, uppfördes omkring 1950 med plats för en ko. Den förlades på samma ställe som sin föregångare. Kanske var det mer en ombyggnad än ett nybygge. Byggnaden är liksom bostadshuset rödstruket och vänder gaveln mot sjön, som här är en eftergift till terrängförhållandena. 50 år efter uppförandet är det svårt att tro att ladugården de facto är så ung och att man i så modern tid byggde ladugårdar för en boskapsstam på en ko.

Övriga uthus är mer eller mindre förfallna. Stenmurar omgärdar gårdsplanen från den omgivande utmarken. Frukträd och syrén gav vid försommartid det en gång så kärva skärgårdslivet en ljus inramning. Vid sjön ligger den lilla knuttimrade och rödstrukna sjöboden med brygga runt om. Strax intill finns på en slät berghäll resterna av ett bredsle.

På klipphällen längst i sydväst har en modern sommarstuga uppförts. Den ligger på kalberget, utanför den gamla gårdsplanen.

Dagsläge

Idag lever torpet på Värmansö vidare som fritidsbostad. De tidigare öppna ytorna växer sakta men säkert igen. Skogen har förtätats sedan den sista kossan försvann från ön. De mäktiga stenmurarna underhålls inte längre och blir för varje år allt mer utfallna och mossbelupna. Snårig och djungeltät vegetation gör ön successivt allt mer svårtillgänglig, utom närmast runt bebyggelsen där marken hålls öppen. Frukträd och syrén blommar oförtrutet om försommaren.

Skydd och förordningar

Klass I Natur i östra Småland

Litteratur

Lantmäteriets arkiv

Kalmar läns museums arkiv

Muntliga uppgifter

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883